

Gamtos kultūrinis dėmuo tarpukario Vilniaus paveldosaugoje

Viktorija Kuriene

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas,

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, Universiteto g. 7, 01122 Vilnius

El. paštas viktorija@vokiociugatve.lt

Straipsnyje nagrinėjamas gamtos ir kultūros objektų (paminklų) apsaugos santykis, kuris buvo glaudus nuo pat šių reiškinių radimosi XIX a. antrojoje pusėje. Tarpukario Lenkijoje šios sritys nebuvo iki galo atsiskyrusios nei idėjiškai, nei praktiškai. Viena vertus, pradėta steigti gamtinius rezervatus ir parkus, kuriuose pirmiausia orientuotasi į gamtą, ir jos *interesai* čia buvo centriniai. Kita vertus, gamtos kultūrinės reikšmės buvo gyvos ir aktualios, į gamtos objektus dažnai buvo žiūrima, jie vertinti kaip kultūros dalis. Gamtos objektų / paminklų tautinė reikšmė ir edukacinė prasmė, iš dalies perimta iš architektūros paminklų, buvo savaime suprantama, o gamtos kaip atskirų gamtos paminklų apsaugos modelis praktiškai veikė pagal kultūros paminklų apsaugos sistemą. Tokių gamtos ir kultūros paminklų apsaugos bendrumą Lenkijos atveju lėmė ir praktinės priežastys: atskiros valstybinės gamtos apsaugos teisinės ir administracinės sistemos nespėta iki galo įgyvendinti.

RAKTAŽODŽIAI: gamtos paminklai, kultūros paminklai, paminklų apsauga, Vilniaus kraštas, tarpukario Lenkija

„Remdamiesi 1928 m. kovo 6 dienos Respublikos Prezidento paminklų apsaugos potvarkio¹ 3-iu str. <...> tvirtiname, kad 172,91 ha ploto Svitezio ežeras bei 187,49 ha ploto Pieščiankos valda šalia Svitezio <...>, kaip turintys kultūrinę vertę dėl Micekičiaus tradicijos ir dėl Svitezio kraštovaizdžio reikšmės romantizmo poezijos formavimuisi ir lenkų literatūros istorijai, turi paminklinę vertę ir dėl to priklauso paminklų apsaugos įsakymams.“² Tai ištrauka iš 1931 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų konservatoriaus (pareigybė) Stanisława Lorentzo parengto nutarimo, skelbiančio (kultūros) paminklų Svitezio ežerą ir šalia jo esančią Pieščiankos valdą. Remdamasis tuo pačiu kultūros paminklų apsaugos potvarkiu (str. Nr. 14) dar po kelerių metų S. Lorentzas uždraudė ežere žvejoti tinklais³. Svitezio atvejis – vienas iš daugelio pavyzdžių tarpukario Lenkijoje, kai valstybinės kultūros paminklų sistemos darbuotojai, vadovaudamiesi kultūros paminklų teisės aktais, ėmėsi tam tikrų veiksmų dėl gamtos objektų apsaugos (1 pav.).

Straipsnyje pažvelgsime plačiau į šį gamtos ir kultūros paminklų santykį, gamtos kultūrinį aspektą ar kultūros gamtinį aspektą paminklų apsaugoje, aptardami šių sričių bendras raidos tendencijas, tarpukario Lenkijos atvejį ir Vilniaus paminklų konservatorių veiklą tame kontekste. Darbu siekiama išsiaiškinti, kas sąlygojo gamtos

¹ Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. *Dziennik Ustaw*. 1928. Nr. 29, poz. 265. Teisės aktas priimtas kaip Lenkijos Respublikos Prezidento potvarkis, jis turėjo įstatymo galią.

² 1931 01 30 nutarimas, skelbiantis paminklų Svitezio ežerą ir valdą šalia jo. *Kultūros paveldo centro Paveldosaugos biblioteka* (toliau – *KPCPB*). F. 22. Ap. 1. B. 1. L. 48.

³ 1933 02 14 S. Lorentzo raštas Naugarduko vaivada. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 1. L. 84.

1 pav. Svitezio ežeras. Adamo Wislockio nuotr., apie 1923–1924 (?). *Polska w krajobrazie i zabytkach*. T. II. Warszawa, 1930: 317

pukario Lenkijos gamtos apsaugos istoriografija faktografinė – koncentruojamasi į institucinį ir teisinį aspektus, biografijas, leidinius, o gamtos apsaugos kaip kultūros proceso vertinimas paprastai užmirštamasis, nėra pastebimas ir paminklų konservatorių vaidmuo⁶. Išsamiausia tarpukario gamtos apsaugos istorija išlieka dar 1965 m. publikuota Władysława Szaferio⁷ apybraiža, kurios žymi dalis parengta tarpukariu⁸, tad iš dalies ji galėtų būti laikoma šaltiniu. XX a. pradžios mokslininko W. Szaferio tekste gamtos kultūrinė reikšmė ir prasmė dažna ir aktuali.

Tarpukario paminklų apsaugos istoriografijoje minima gamtos objektų, kraštovaizdžio apsauga, atskiri gamtos apsaugos atvejai. Šiuose tekstuose paprastai tik konstatuojama, kad paminklų konservatorių veikla apėmė kraštovaizdį ir gamtos

objektų įtraukimą į paminklų apsaugos lauką ir kaip tai veikė Vilniaus paminklų apsaugos apskrityje⁴. Straipsnyje remiamasi archyviniais ir publikuotais šaltiniais bei istoriografija. Į tyrimą beveik neįtrauktos gamtamokslinės gamtos apsaugos iniciatyvos, vykdytos universitetų mokslininkų moksliniais tikslais⁵.

Ši tema lenkų ir lietuvių istoriografijoje bemaž nefigūruoja. Tarpukario

4 Viena iš aštuonių paminklų apsaugos apskričių tarpukario Lenkijoje. Apėmė Vilniaus ir Naugarduko vaivadijas, jos centras buvo Vilniuje, čia rezidavo paminklų konservatorius. Vilniuje dirbo šie paminklų konservatoriai: Jerzis Remeris (1922 m. lapkritis – 1929 m. sausis), Stanisławas Lorentzas (1929 m. sausis – 1935 m. rugsėjis), Ksaweras Piwockis (1935 m. lapkritis – 1938 kovas) ir Witoldas Kieszkowski (1938 m. balandis – 1939 m. rugsėjis).

5 Tokia praktika buvo ir Vilniuje, pvz., 1928 m. įkurta Augalų apsaugos stotis, kurios tikslas buvo tirti Vilniaus krašto augalų ligas ir ieškoti apsaugos nuo jų būdų. Plačiau žr. Klimavičiūtė 2002: 64.

6 Podolak 2001: 103–118; Grzywacz 2006: 285–309; Tarnowska 2014: 57–81; Moroz-Keczyńska, Keczyński, Libera 2015: 163–168; Krzemień, Kłapyta, Gorczyca, Krzemień, Nesteruk, Troll 2019: 197–231; Wolter 2019: 146–161; Wolter 2020: 37–52.

7 Władysławas Szaferis (1886–1970) – botanikas, Jogailaičių universiteto profesorius, 1936–1938 m. – rektorius, vienas svarbiausių tarpukario gamtosaugininkų, ilgametis Tikybų ir valstybinio švietimo ministerijos atstovas gamtos apsaugos klausimais, Valstybinės gamtos apsaugos tarybos pirmininkas bei metraščio *Ochrona Przyrody* redaktorius, rezidavo Krokuvoje. Gamtosaugos lauke aktyviai veikė ir sovietinėje Lenkijoje.

8 Szafer 1965: 53–123. Palyginti su: Szafer, W. Z dziejów ochrony przyrody. *Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 16–36 ir Szafer, W. *Ochrona Przyrody. Poradnik dla samouków*. T. VII: Botanika. Cz. II. Warszawa, 1927: 471–546.

objektus, o teisės aktai leido jų apsaugą. Čia pasigendama platesnio gamtos saugos situacijos matymo, gamtos ir kultūros objektų santykio analizės. Gamtos objektų, kraštovaizdžio apsaugos siekis ir praktika vertinami kaip išskirtiniai Lenkijos ar Europos paminklosaugos kontekste, nors tai pagrindžiančių tyrimų nėra, neretai kraštovaizdžio apsauga likusioje Europoje klaidingai siejama tik su XX a. antrosios pusės ir tarptautiniais dokumentais. Pradedant Janu Pruszyńskiu, įsitvirtino nuostata apie novatoriškus tarpukario Lenkijos paminklų apsaugos įstatymus. Europos kontekste jis išskyrė 1918 m. įstatymo str. Nr. 17, kuris suteikė teisę neleisti uždengti ar bjaurinti peizažo, atsiveriančio į paminklą ir iš paminklo⁹. Vėlesni tyrimai lenkų paveldosaugos šiuolaikiškumą grindė ir 1918 m., 1928 m. įstatymų plačia ir atvira paminklo samprata, apimančia ir kraštovaizdį, paminklo aplinką, gamtos elementus¹⁰.

Vilniaus / Vilniaus krašto gamtos, kraštovaizdžio apsaugos būdus į savo tyrimus įtraukė Jūratė Markevičienė ir Alina Kowalczykowa. J. Markevičienė, nagrinėdama prielaidas tarpukario Vilniaus paveldosaugai, lenkų vilniečių miesto sampratą laiko savita – miesto vertėmis suvokta miesto dvasia, jo *genius loci*, vertinti ne pavieniai objektai, bet visuma: miesto fizinė sandara, istorija, gamta¹¹. Vilniečių pasiryžimas ginti šias miesto vertes vertinamas kaip išskirtinis. Šiame kontekste plačiau aprašomos pastangos išsaugoti Altarijos, Vilnelės ir Neries kraštovaizdį. A. Kowalczykowa aptarė Vilniaus paminklų konservatorių pastangas išsaugoti su Adomo Mickevičiaus atminimu susijusius objektus Naugarduko vaivadijoje, daugelis šių objektų – gamtos kūriniai. Čia aprašomi su Baltininkų miškeliu, Svitežio ežeru, Filaretų akmeniu ir Tuhanovičių parku susiję dokumentai iš tuo metu naujai atrasto Meno skyriaus archyvo¹². Straipsnyje, skirtame paminklų konservatoriaus S. Lorentzo veiklai Vilniuje, A. Kowalczykowa aptarė keletą gamtos ir kraštovaizdžio apsaugos atvejų, liudijančių S. Lorentzo paminklo kaip visumos suvokimą bei siekį išplėsti valdžios ir globos ribas į gamtinę aplinką¹³.

Šio straipsnio autorė darbe apie paminklų apskaitą Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose tarpukariu trumpai aptarė gamtos paminklų apskaitos aplinkybes ir jų vertinimą¹⁴. Šiame straipsnyje remiamasi tuomet suformuluota nuostata dėl gamtos paminklų kaip kultūros paminklų vertinimo ir teisinio gamtos objektų pripažinimo paminklais.

9 Pruszyński 1977: 28.

10 Markevičienė 1998: 7; Szmygin 2000: 86; Dettloff 2006: 48; Pruszyński 2001: 346; Fedorovič 2012: 88, 91–92; Dawidowicz 2018: 16–18.

11 Markevičienė 1998: 271–307. Taip pat žr. Markevičienė 2003: 233–293.

12 Kowalczykowa 1999: 263–270; Kowalczykowa 2000: 149–157.

13 Kowalczykowa 2003: 129–138.

14 Kurienė 2021: 30–61.

Gamtosauga ir paminklosauga

Gamtos (paminklų) apsauga ir kultūros / meno paminklų apsauga buvo ir yra artimos sritys. Jos abi radosi tuo pačiu laiku, tame pačiame istoriniame kontekste, buvo sąlygotos panašių priežasčių, vedinos artimų tikslų ir motyvų, tam naudotos analogiškos priemonės.

I. Gamtos apsauga, kaip ir kultūros paminklų apsauga, formavosi XIX a. antrojoje pusėje reaguojant į vis greičiau besikeičiantį pasaulį. Industrializacija ir kiti susiję XIX a. reiškiniai turėjo milžinišką poveikį gamtai, tuo metu gamta imta suvokti nebe kaip duotybė, bet kaip objektas, reikalingas apsaugos¹⁵.

II. Gamtosauga ir paminklosauga buvo elito inspiruojamos veiklos, kurios perteikė šio sluoksnio socialines nuostatas, vizijas ir vertes. Gamtos apsaugos tarptautinės organizacijos dar ir tarpukariu nebuvo atstovaujamos valstybių, tai buvo iškilų įtakingų džentelmenų susitikimai¹⁶. Gamtos apsaugos idėjų radimas tiesiogiai siejamas su XIX a. Europos ir Šiaurės Amerikos elito „didžiosiomis aistromis“ – gamtos istorija bei (didžiųjų žvėrių) medžiokle¹⁷. Abu šie procesai pasaulyje neatsiejami nuo kolonializmo konteksto – gamtos tyrimų ir didžiųjų žvėrių medžiojimo ekspedicijų Afrikoje, Azijoje, Šiaurės Amerikoje. Tai gilino ir artino gamtos pažinimą bei skatino medžioklės taisyklių, etikos sukūrimą, rezervatų, kuriose medžioklė kontroliuojama, steigimą, suvokiant tai kaip nykstančių rūšių apsaugą. Visa tai sąlygojo žmogaus ir gamtos santykio suvokimo kaitą.

III. Šioje vietoje svarbu kalbėti apie moralinį imperatyvą, tai yra suvokimą, kad gamtos užkariavimas lemia moralinę atsakomybę: „gamtos apsaugos idėja pirmiausia yra moralinė nuostata“¹⁸. Taigi gamtos apsaugos, kaip ir paminklų, atveju žmogus laikomas moraliai atsakingas už tų objektų ir rūšių išlikimą bei perdavimą būsimoms kartoms. Apeliavimas į moralę buvo svarbus santykiui su privačia nuosavybe tiek gamtos, tiek meno paminklų panaudojimo ūkiniais tikslais atveju.

IV. Gamtos ir kultūros paminklų principinės panaudos nuostatos buvo identiškos: tausojimas, kuo mažesnė intervencija, atkūrimas to, kas suvokiama kaip buvusi natūrali ir pirminė būklė. Mokslinė veikla ir turizmas ar kraštotyra, kurie atitiko estetinius ir kultūrinius idealus, laikyti tinkamai eksploatuojant gamtą ir kultūros paminklus.

V. XIX a. pab. – XX a. pr. moderni gamtos apsauga Europoje kūrėsi kaip kultūrinis fenomenas, kai daugiau galvojama apie žmogų, bet ne gamtą. Čia kraštovaizdis

15 Meyer 2019: 66–67.

16 Jepson, Whittaker 2002: 146; Szafer, W. Z dziejów ochrony przyrody. *Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 36.

17 Jepson, Whittaker 2002: 131, 151, 152.

18 Pawlikowski, J. G. Prawodawstwo ochronne. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 252.

pirmiausia turėjo kultūrinę prasmę, o gamtos paminklai¹⁹ prilyginti žmogaus sukurtiems kultūros paminklams pagal jų reikšmę žmonių civilizacijai, kultūrai ir tautinei tapatybei. Tiek gamtos, tiek kultūros paminklų saugotojai skaitė Johną Ruskiną, daugelyje Europos šalių iki Pirmojo pasaulinio karo kūrėsi gamtos ir kultūros paminklų apsaugos organizacijos, kurių tikslai buvo labai panašūs. Tuo laiku gamtos ir kultūros paveldo apsauga buvo suvokiama kaip vienas rūpestis, ir abu šie judėjimai tarpusavyje buvo susiję. Lenkijai artimose vokiškai kalbančiose šalyse buvo stiprus *Heimatschutz* (pažodžiui – gimtinės apsaugos) judėjimas, orientuotas į regiono kraštovaizdžio, gamtos, kultūros paminklų, folkloro, tradicijų apsaugą kaip esminius regioninei ir nacionalinei tapatybei²⁰.

Ankstyviausios gamtos saugos iniciatyvos buvo nukreiptos į kraštovaizdžio apsaugą²¹. Europoje kraštovaizdžio apsauga dėl estetinių priežasčių ir nostalgijos kryo į žmogaus sukurtą kraštovaizdį²². XVIII–XIX a. pradžioje žavėjimasis kraštovaizdžiu buvo romantizmui charakteringa tradicija, kuri plito per kraštovaizdžio tapybą, aprašymus. XIX a. pabaigoje žiūra į jį pasikeitė, atsirado išskirtinis nostalgiskas požiūris, raginimas apsaugoti pirmykštį ir tariamai amžiną tradicinį kraštovaizdį²³. Tuo metu nacionalistai ir regionalistai projektavo politinę reikšmę į tam tikras erdves ir naudojo gamtą kaip tapatybės ženklus: regionalistai gamtą pristatė kaip simbolizuojančią regioną ir tautą, nacionalistams gamta įkūnijo tautą.

Gamtos kaip gamtos paminklų apsaugos (*Naturdenkmalpflege*) idėja ir įgyvendinimas siejamas su Hugo Conwentzo²⁴ asmeniu. Jis gamtos kūriniams pritaikė jau egzistavusius kultūros paminklų apsaugos parametrus: terminiją, sistemą, reikšmes. Jo manymu, Amerikos nacionalinių parkų sistema dėl didelio gyventojų tankio ir milžiniško parkų mastelio netiko Vokietijai ir Europai. Be to, jis pabrėžė, kad išsivysčiusiose valstybėse žmogaus nepalietas kraštovaizdis vargiai įmanomas. Praktikoje toks gamtos kaip atskirų gamtos paminklų traktavimas reiškė didelio

19 Gamtos paminklo terminas priskiriamas Alexanderiui von Humboldtui (1769–1859) – gamtos tyrėjui, geografiui, romantizmo idėjų šalininkui. Jis pirmasis jį pavartojo įvardydamas retus ar istoriškai reikšmingus medžius.

20 Meyer 2019: 68, 69; Lekan 2004: 22.

21 Paukščių apsaugos iniciatyvos taip pat buvo ankstyvos. „XIX a. [gamtos] apsaugos idėjų šalininkai iš gyvūnų labiausiai vertino paukščius, kurie vokiečių buržuaziją žavėjo savo laisve skristi, švara ir rūpestinga atida jaunikiams“ (Lekan 2004: 57). Britų Karališkoji paukščių apsaugos draugija 1900 m. vienijo 25 000 narių. Prieiga per internetą: <https://www.eh-resources.org/origins-nature-conservation-in-britain/>.

22 Skirtingai nei Šiaurės Amerikoje ar kolonijose, kur orientuotasi į laukinę gamtą.

23 Meyer 2019: 67.

24 Hugo Conwentzas (1855–1922) – vokiečių botanikas, dirbo Gdanske ir Pamaryje (Vakarų Prūsija), ilgametis Vakarų Prūsijos Provincijos muziejaus (Gdanske) direktorius ir pirmasis valstybinės gamtos paminklų apsaugos įstaigos (*Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege*) vadovas. 1906 m. įsteigta jo iniciatyva ji keletą metų veikė Gdanske, tik vėliau (1911) buvo perkelta į Berlyną.

skaičiaus mažos apimties objektų administravimą, atskirų gamtos objektų inventorizaciją, tautinių reikšmių ir edukacinių tikslų perkėlimą į gamtą. Lingvistinis terminijos panašumas (*Denkmalpflege* ir *Naturdenkmalpflege*) buvo pragmatiškai pasirinktas siekiant išplėsti paminklų / paveldo apsaugos idėją į gamtą bei įtraukti ją į tautinės tapatybės kūrimo kultūrinius ir politinius tikslus²⁵. Toks gamtos kaip gamtos paminklų apsaugos modelis Europoje buvo aktualus iki Pirmojo pasaulinio karo, tačiau ir tarpukariu jis neišnyko.

Didelio masto gamtos apsauga, steigiant rezervatus, nacionalinius parkus, lėtai įsivyravo Europoje. Tarpukariu, daugiaetninių nacionalinių valstybių laikotarpiu, nacionalinis parkas buvo ideologiškai tinkamas. Jis galėjo būti nacionalinės integracijos instrumentu, vietinių ir regioninių tapatybių bei interesų suderinimo su nacionaliniais priemonė. Gamtos paminklai, kraštovaizdžio ypatybės buvo svarbūs regioninei tapatybei, tačiau kartu įkūnijo tautą, įgavo nacionalinio ir tautinio paveldo reikšmes. Tautinės reikšmės suteikimas buvo svarbus saugant gamtos grožį. Ne mažiau reikšminga ir tai, kad didelio masto gamtos apsaugoje kur kas labiau orientuojamasi į gamtą, gamta saugoma dėl jos pačios ir gamtamoksliniai argumentai įgauna vis didesnę vertę. Ketvirtajame dešimtmetyje nacionaliniai parkai, rezervatai oficialiai ir tarptautiniu mastu priimti kaip tinkamiausia priemonė apsaugoti laukinę gamtą²⁶.

Gamtos apsaugos modeliai tarpukario Lenkijoje

Tarpukario Lenkijos gamtosaugininkai puikiai išmanė gamtos apsaugos istoriją, orientavosi kitų šalių gamtos apsaugoje, dalyvavo tarptautinėse gamtos organizacijose²⁷, tad žinių ir pasitikėjimo jiems netrūko²⁸. Lenkijos gamtos apsaugoje jie taikė du modelius: tiek pavienių gamtos paminklų saugojimą, tiek didelio masto saugomų teritorijų steigimą. Tai atsispindi mokslinėje ir populiariojoje publicistikoje,

25 Lekan 2004: 51.

26 Jepson, Whittaker 2002: 149; Szafer, W. O parkach narodowych. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 66.

27 Pvz., W. Szaferio „Z dziejów ochrony przyrody“, „O parkach narodowych“ ir kitų autorių straipsniai leidinyje *Skarby przyrody*. Valstybinės gamtos apsaugos tarybos (W. Szafer) metraštyje *Ochrona przyrody* nuo pačių pirmų numerių (1920) buvo skiltis žinių apie gamtos apsaugą užsienyje, vėliau – dar ir skiltis apie tarptautines gamtos apsaugos organizacijas. Adamo Wodzisko (1887–1948, biologas, dirbo Poznanės universitete), Jano Gwalberto Pawlikowskio (1860–1939, ekonomistas, politikas, publicistas, aktyvus Tatrų keliautojas, tyrinėtojas, grynėjas) ir kitų gamtosaugininkų straipsniuose taip pat atsispindi platus tarptautinis kontekstas. Apie Valstybinės gamtos apsaugos tarybos veiklą už šalies ribų, tarptautinėse organizacijose žr. Szafer 1965: 96–100.

28 „Lenkija užima ypatingą vietą naujų [gamtos apsaugos mokslo] žinių evoliucijoje. Dar prieškarui Mažosios Lenkijos universitetuose M. Raciborskis pirmasis pasaulyje dėstė gamtos apsaugos pagrindus, pokario Lenkija pirmoji įvedė gamtos apsaugą kaip mokymo dalyką mokyklinėse programose, Lenkijos Mokslų akademijos iniciatyva atsirado pirma tarptautinė gamtos apsaugos institucija Briuselyje“ (Wodziczko, A. *Ochrona przyrody wczoraj, dziś i jutro*. *Ochrona przyrody*. 1936. Nr. 16: 8).

įstatymuose, praktikoje. Lenkų gamtosaugininkai H. Conwentzą vadino šiuolaikinės gamtos apsaugos, grįstos moksliniais ir kultūriniais motyvais, kūrėju, pionieriumi²⁹. Su juo sietas laikotarpis, kada gamta ne tik žavėtasi ir dėl jos graudentasi, bet ją praktiškai imta saugoti kaip gamtos paminklą, „lyg muziejinį eksponatą“. Gamtos kaip (kultūros) paminklo etosas buvo gajus tarpukario Lenkijoje. Jis atsispindi ir gana vėlyvame 1934 m. gamtos apsaugos įstatyme³⁰, o pagrindas skelbti žmogaus ar gamtos kūrinius paminklais pagal gamtos ir kultūros paminklų įstatymus nesiskyrė³¹. Dar 1919–1920 m. kartu su žemės reforma rengtas (tačiau taip ir nepriimtas) kraštovaizdžio įstatymas apėmė kraštovaizdį, gamtos, kultūros ir archeologijos paminklus. Juo siekta „apsaugoti nuo naikinimo gamtos, meno ir kultūros paminklus, istorinį atminimą ir visus veiksnius, puošiančius kraštą ir suteikiančius savitą vaizdą“, remiantis moksline, estetine ir / ar istorine jų reikšme³².

Lygiagrečiai gamtosaugoje buvo kalbama apie gamtos kaip visų gyvųjų organizmų populiacijų visumos (biocenozė) saugą³³, kuri buvo galima tik steigiant saugomas teritorijas. Nacionalinis parkas čia matytas kaip „gamtosauginio darbo karūnavimas“ saugant gražiausias Tėvynės vietas, o gamta – kaip „svarbiausias turtas, kuris Lenkijos mokslui ir kultūrai <...> turi didelę reikšmę“³⁴. Rezervato statusas tam tikrai teritorijai buvo suteikiamas tiek dėl gražaus kraštovaizdžio ir kultūrinės reikšmės, tiek dėl ten gyvenančių rūšių: teritorija prie Kromano ežero (Valažino pav.) (2 pav.) pripažinta rezervatu dėl kraštovaizdžio, Jašiūnų durpynas – dėl ten augančių tekšių, o Svitezio ežeras ir apylinkės – dėl kraštovaizdžio, A. Mickevičiaus atminimo ir retų vandens augalų³⁵. Toks naratyvas jungė tiek į gamtą orientuotas, tiek ir kultūrinės reikšmės bei tautinę paminklo prasmę.

Tarpukariu Lenkijoje pavyko įkurti keletą nacionalinių parkų, iki 1939 m. įsteigta 180 rezervatų, o saugomų ar įregistruotų gamtos paminklų, W. Szaferio nuomone, „buvo labai daug“ (Gamtos apsaugos tarybos centrinio biuro registre buvo apie 4 500 pozicijų)³⁶. Įsteigtų nacionalinių parkų skaičių sunku tiksliai nustatyti, nes jį vengta įvardyti. Rašoma apie visas teritorijas, kurios planuotos kaip nacionaliniai

29 Szafer, W. Z dziejów ochrony przyrody. *Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 25; Szafer 1965: 71.

30 Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. *Dziennik Ustaw*. 1934. Nr. 31, poz. 274.

31 Pagal 1928 m. Prezidento potvarkį (str. Nr. 1), kultūros objektai skelbiami paminklais, jei jie turi meninę, kultūrinę, istorinę, archeologinę arba paleontologinę vertę. 1934 m. gamtos apsaugos įstatyme (str. Nr. 1) numatyta, kad gamtos kūriniai pripažįstami paminklais, jei jie turi mokslinę, estetinę, istorinę, kultūrinę, paminklinę reikšmę arba savitus kraštovaizdžio bruožus.

32 Įstatymo projektai. *Archiwum Akt Nowych*. Zespół Nr. 14. Syg. 7015. K. 150–163.

33 Wodziczko, A. Ochrona przyrody wczoraj, dziś i jutro. *Ochrona przyrody*. 1936. Nr. 16: 1, 2.

34 Goetel, W. Parki narodowe w Polsce. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 273, 287.

35 Szafer, W. Rezerwaty w Polsce. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 294, 306, 317.

36 Skaičius nėra labai didelis turint omeny, kad apie 1906 m. H. Conwentzo klausimyno, pildomo atskiriems gamtos paminklams, vien Poznanės provincijoje / kunigaikštystėje per trumpą laiką buvo užpildyta 12 000 egzempliorių (Szafer, W. Z dziejów ochrony przyrody. *Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 26).

2 pav. Kromano ežeras. Jano Bulhako nuotr., XX a. 2–3 deš. *Polska w krajobrazie i zabytkach*. T. II. Warszawa, 1930: 317

vietoje kaip Tatrai, kurie apskritai laikyti Lenkijos gamtosaugos pradžios vieta, o jų nacionaline reikšme neabejota, nacionalinio parko nespėta įsteigti iki Antrojo pasaulinio karo. Pirmasis nacionalinis parkas įkurtas 1925 m. Belovežo girioje, o 1931–1932 m. – Peninų kalnuose.

Gamtos objektų apsauga pagal paminklų apsaugą

Visiškai dėsninga, kad Lenkijos paminklų konservatorių veikla apėmė ir gamtos apsaugą. Gamtos paminklų įtraukimą į konservatorių veiklos sferą, be jau aptarto bendro gamtos ir kultūros paminklų apsaugos konteksto, sąlygojo ir lokali Lenkijos situacija: gamtos apsaugos įstatymų ir institucijų trūkumas ir šalia to funkcionuojanti valstybinė paminklų apsauga. Istoriografija sudaro įspūdį apie gausias gamtosaugos organizacijas. Vis dėlto paminklų apsaugos sistemai analogiškos gamtosaugos valstybinės institucinės sistemos nepavyko sukurti. Valstybinės institucijos statusą turėjo tik Ministro atstovo gamtos apsaugos klausimams biuras, kuriame dirbo trys žmonės. Valstybinės gamtos apsaugos tarybos, jos atstovybių ir skyrių ar Gamtos apsaugos komitetų veikla buvo neapmokama ir patariamąjį pobūdį, Gamtos apsaugos lyga – visuomeninė, kitos institucijos – mokslinės³⁷.

37 Nuo 1920 m. veikė laikina Valstybinė gamtos apsaugos taryba, nuo 1925 m. – nuolatinė, sudaryta iš 22 asmenų. Tais metais įkurtas ir Ministro atstovo gamtos apsaugos klausimams biuras. Atstovo pareigas vykdė W. Szaferis. 1937 m. Gamtos apsaugos komitetai pervadinti Valstybinės gamtos apsaugos tarybos skyriais. Valstybiniame geologijos institute, Valstybiniame miškų tyrimų institute veikė gamtos apsauga užsiimantys skyriai / komitetai (žr. Szafer 1965: 80–83, 86, 87, 100).

parkai ir pradėtas darbas ta linkme. Paprastai tokios vietos buvo kalnų regionai: Tatrai, Karpatai, Peninai, Beskidai, Švento Kryžiaus. Tačiau nacionalinio parko kūrimas buvo ilgas ir sudėtingas procesas, tam reikėjo tiek politinių sprendimų, tiek finansų (kad ir žemei išpirkti). Nacionalinių parkų steigimo klausimą sprendė Ministrų Taryba. Net ir tokioje

Be trūkstančių valstybinių institucijų ir pareigūnų, praktinę veiklą labai sunkino gamtos apsaugos įstatymo nebuvimas iki pat 1934 metų. Todėl nacionaliniai parkai, rezervatai pirmiausia steigti valstybiniuose miškuose ir tik pritarus Valstybinių miškų valdybai³⁸. Priimtas gamtos apsaugos įstatymas veikė nesklaidžiai, trūko poįstatyminių aktų. Pagal šį įstatymą gamtos objektai paminklais neskelbti, nes tai būtų leidę jų savininkams reikalauti žalos atlyginimo³⁹. Tad gamtos apsaugoje buvo remiamasi įvairių sričių teisės aktais ir įvairių institucijų pareigūnais, pavyzdžiui, pagal 1928 m. statybos įstatymo str. Nr. 337 vaivada galėjo pripažinti vietas saugomomis dėl kraštovaizdžio ir drausti jose statybas⁴⁰. Būtent taip pasielgė Vilniaus vaivada 1934 m., pripažindamas saugomais Naručio ežero krantus⁴¹.

Greta ne iki galo sukurtos gamtos saugos įstatymų ir institucijų funkcionavo valstybinė paminklosaugos sistema, kurios teisės aktai apėmė ir gamtos objektus, į paminklų konservatorių pareigas įėjo kraštovaizdžio apsauga⁴², o Tikybų ir valstybinio švietimo ministerija kuravo ir gamtos, ir kultūros paminklų apsaugą. Paminklų apsauga buvo orientuota į architektūros objektų apsaugą, tačiau jų aplinka dažnai buvo gamtinė, glaudžiai susijusi su pačiu objektu, jo apsauga, tad teisės aktuose buvo įteisinta paminklo aplinkos apsaugos galimybė. Pavyzdžiui, paminklu pripažįstama Sudervės Švč. Trejybės bažnyčia kartu su aplinka tvoros ribose ir toje teritorijoje esančiais medžiais arba Jodų dvaro (Breslaujos pav.) rūmai kartu su parku ir jame išlikusiais medžiais⁴³ (3–4 pav.). Be to, Lenkijos kultūros istorijai, lenkų tautinei tapatybei svarbūs objektai neretai buvo gamtos kūriniai. Tai ypač ryšku kalbant apie su A. Mickevičiaus atminimu susijusius objektus Naugarduko vaivadijoje. Tą sąlygojo glaudus romantizmo santykis su gamta, o romantizmo idėjos buvo svarbiausios lenkų tautiniam atgimimui. Antai tarpukario lenkų gamtosaugininkai A. Mickevičiaus kūrybą drąsiai siejo su gamtos apsauga⁴⁴, nevengdami ir religinių sugretinimų – „Poną Tada“ vadino gamtos apsaugos evangelija⁴⁵.

38 Kartais rezervatai steigti privačios nuosavybės žemėje, tačiau apsauga tuomet buvo labai ribota, be teisinio pagrindo. Žr. Szafer 1965: 95; Szafer, W. Rezerwat w Polsce. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 296.

39 1937 04 21 Piwockio kreipimasis į Generalinės prokuratūros Vilniaus skyrių. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 236. L. 1; 1937 05 12 Generalinės prokuratūros Vilniaus skyriaus išvada. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 236. L. 2, 3; 1938 02 25 Gamtos paminklų registro projektas. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 21–23; 1939 01 20 Kieszkowskio raštai Valstybinės gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyriui ir Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 42, 44.

40 1939 01 20 Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228, L. 44.

41 Decyzja Wojewody Wileńskiego z dnia 28 lutego 1934 r. w sprawie uznania brzegów jeziora Narocz za podlegające ochronie pod względem krajobrazu. *Wileński Dziennik Wojewódzki*. 1934. Nr. 4, poz. 17.

42 Remer, J. *Oddział sztuki Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego w pięcioletnim okresie działalności*. Wilno, 1928: 5; 1938 03 20 Piwockio raštas Vidaus reikalų ministerijai. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 26.

43 1933 11 28 nutarimas, skelbiantis paminklu Sudervės bažnyčią. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 162. L. 40; 1933 11 29 nutarimas, skelbiantis paminklu Jodų dvarą. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 188. L. 31.

44 Szafer, W. Z dziejów ochrony przyrody. *Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 20, 21.

45 Kulesza, W. „Pan Tadeusz”: ewangelją ochrony przyrody. Kraków, 1931.

Foto J. Kloso.

1323. Suderwa. Kościół parafjalny (klasycyzm, koniec XVIII w.)
Église paroissiale (clas. fin XVIII s.) — Parish church (clas. end XVIII cent.)
Gemeindekirche (clas. Ende XVIII Jahrh.)

Foto J. Kloso.

1324. Suderwa. Kościół parafjalny (klasycyzm, koniec XVIII w.)
Église paroissiale (clas. fin XVIII s.) — Parish church (clas. end XVIII cent.)
Gemeindekirche (clas. Ende XVIII Jahrh.)

3–4 pav. Sudervės bažnyčia ir aplinka. Juliuszo Kloso nuotr., XX a. 3 deš. *Polska w krajobrazie i zabytkach*. T. II. Warszawa, 1930: 275

Gamtos (paminklų) kaip kultūros paminklų apsaugos modelis Vilniaus apskrityje

Vilniaus krašte veikė tam tikra gamtosuginė organizacija, 1925–1939 m. funkcionavo Vilniaus gamtos apsaugos komitetas (nuo 1937 m. – skyrius), Valstybinės gamtos apsaugos tarybos atstovybė buvo Gluboke, taryba turėjo atstovų Maladečinoje, Pastoviy, Švenčionių ir Naugarduko pavietuose. Steigti čia ir rezervatai: Naugarduko vaivadijoje iš viso įkurti du vandens ir miškų rezervatai aplink Svitezio

ežerą (Svitezio – 1931 m., Pieščiankos – 1928 m. kaip ežero aplinkos) ir miškų rezervatas prie Kromano ežero (1928), Vilniaus vaivadijoje įkurtas durpyno rezervatas prie Jašiūnų (1931) bei vandens ir miškų rezervatas prie Žaliųjų ežerų⁴⁶. Lenkijos kontekste ši veikla anaipol neišsiskyrė. Vilniaus skyrius buvo mažiausiai veiklus palyginti su kitais (Krokvos, Poznanės, Lvovo, Varšuvos)⁴⁷. Toks rezervatų skaičius yra nedidelis Lenkijos kontekste (plg. 29 rezervatai Pamario vaivadijoje). Valstybinė gamtos apsaugos taryba iš viso turėjo 145 atstovus (1932), o šiose vaivadijose jų buvo tik trys. Vilniaus krašto gamtosauginėje veikloje dalyvavo nedaug lenkų, pirmiausia turėjusių ten mokslinių, profesinių, asmeninių interesų. Gamtosauga nebuvo jų pagrindinis užsiėmimas, visuomeninio ir patariamąjo pobūdžio gamtosaugos komitetai, draugijos buvo vienos iš daugelio organizacijų, kurioms jie priklausė. Pavyzdžiui, Vilniaus gamtos apsaugos komiteto nariais (atitinkamai ir Valstybinės gamtos apsaugos tarybos nariais) buvo geologai Mieczysławas Limanowskis ir Stanisławas Małkowskis, botanikas Piotras Wiśniewskis, fotografas Janas Bułhakas, architektas Juliuszas Kłosas, paminklų konservatorius Jerzis Remeris, pedagogas Władysławas Lichtarowczius⁴⁸.

Pagal 1934 m. gamtos apsaugos įstatymą, vaivadijoms turėjo būti paskiriami gamtos konservatoriai, pildomi gamtos paminklų registrai (centrinis ir vaivadijų), o finansinėms gamtos apsaugos reikmėms sukurtas valstybinis Gamtos apsaugos fondas. Tačiau praėjus trejiems metams nuo įstatymo priėmimo, 1937 m. balandžio mėn. Vilniaus vaivadijoje dar nebuvo išduotas joks įsakymas dėl gamtos apsaugos⁴⁹. Gamtos kūrinių, pripažintinių saugomais, registro projektas į Vilniaus vaivadiją buvo atsiųstas 1938 metais⁵⁰. 1939 m. Gamtos apsaugos fondas dar nebuvo sukurtas ir joks gamtos paminklų konservatorius nepaskirtas. 1939 m. paminklų konservatorius Kieszkowskis konstatavo, kad gamtos apsaugos įstatymo praktikoje taikyti negalima⁵¹. Paradoksalu, tačiau taikyti gamtos apsaugos įstatymą paminklų konservatoriai raginti gana dažnai, bet taip nedarė nė karto. Su prašymais ar raginimais skelbti objektus paminklais remiantis gamtos apsaugos įstatymu kreipėsi tiek seniūnai⁵², tiek Valstybinės gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyrius⁵³, tiek Tikybių ir valstybinio švietimo ministerija⁵⁴.

46 Planuoti Altarijos ir Rūdininkų girios rezervatai, 1932 m. duomenys (Szafer, W. Rezerwaty w Polsce. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 294, 306, 317).

47 Szafer 1965: 87.

48 Valstybinės gamtos apsaugos tarybos atstovybė Gluboke buvo Lenkijos kraštotyros draugijos Gluboko skyrius, tarybos atstovas Maladečinoje – miškininkas Janas Warzechas, Pastovių ir Švenčionių pavietuose – miškininkas Janas Panfilas, Naugarduko pavietae – Karolis Karpowiczius, Čombrovo dvaro savininkas (šis dvaras laikytas „Pono Tado“ Soplčynės pirmavaizdžiu).

49 1937 04 21 Piwockio kreipimasis į Generalinės prokuratūros Vilniaus skyrių. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 236. L. 1.

50 1938 m. Gamtos kūrinių registro projektas. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 21–23.

51 1939 01 20 Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 44.

52 1937 04 17 Vileikos seniūno raštas. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 27, 28.

53 1938 01 28 Vilniaus gamtos apsaugos komiteto raštas konservatoriui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 15.

54 1937 m. Raštas iš Tikybių ir valstybinio švietimo ministerijos dėl Dziechciary kaimo riedulio. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 9, 10.

Tokiame kontekste Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų konservatorius buvo vienas iš nedaugelio valstybės pareigūnų šiose vaivadijose, galėjęs imtis teisiškai reglamentuotų gamtos apsaugos veiksmų⁵⁵. Jis tai darė suteikdamas teisinę valstybės apsaugą akmenims, pavieniams medžiams, medžių grupėms, alėjoms, parkams, sodams, miškams, ežerams ir jų pakrantėms, saloms, paskelbdamas juos paminklais arba paminklo aplinka (5 pav.). Paminklų apsaugos teisė gamtos paminklų apsaugą leido tik kaip kultūros paminklų⁵⁶. Objektas, turintis išskirtinai gamtinę vertę, negalėjo būti pripažintas paminklu pagal paminklų globos potvarkį⁵⁷. Todėl anaip tol ne visais atvejais buvo paprasta suteikti teisinę apsaugą gamtos objektams. Įstatyme įvardytų (medžių ir medžių grupių, riedulių) kultūros paminklų statusas daug klausimų nekėlė, tačiau pripažinti ežerą kultūros paminklu reikėjo iš tiesų išskirtinių aplinkybių ir paminklų konservatoriaus pasiryžimo. Toks atvejis šiose teritorijose buvo vienintelis – Svitežio ežeras⁵⁸. Galvės ežeras ir jo pakrantės teisinę apsaugą turėjo kaip paminklinių Trakų pilių aplinka⁵⁹. Kitiems Trakų ežerams apsaugos nesiryžta suteikti⁶⁰.

Atskirų pavienių gamtos objektų (medžių ir jų grupių, riedulių) pripažinimo paminklais atvejais paprastai W. Szaferio ar vietinio Valstybinės gamtos apsaugos tarybos atstovo iniciatyva su visais reikiama duomenimis buvo kreipiamasi į paminklų konservatorių dėl teisinio paminklo statuso suteikimo⁶¹. 45 gamtos objektai⁶² buvo paskelbti paminklais Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose (žr. priedus Nr. 1, 2) daugiausia Valstybinės gamtos apsaugos tarybos iniciatyva. Didelio intereso ir savo iniciatyvos paminklų konservatoriai tokiais klausimais nerodė⁶³, nors dėmesys gamtai kaip architektūros objektų aplinkai buvo neatsiejama tarpukario paveldosaugos dalis.

55 Kaip minėta, tam tikros iniciatyvos kraštovaizdžio apsaugoje priklausė vaivados kompetencijai. Valstybiniuose miškuose urėdijos tvarkėsi atskirai.

56 Plačiau žr. Kurienė 2021: 38–40.

57 1936–1938 Dziechciary kaimo (Breslaujos pav.) riedulio apsaugos dokumentai. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 2–15.

58 Plačiau žr. Kurienė 2021: 47–48.

59 1933 09 13 nutarimas, pripažįstantis paminklu Trakų pilį, ir konservatoriaus raštas Naujųjų Trakų miesto magistratui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 200. L. 1, 2; 1939 01 20 Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 44.

60 1937 04 21 Piwockio kreipimasis į Generalinės prokuratūros Vilniaus skyrių. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 236. L. 1; 1938 11 30 Vilniaus Gamtos apsaugos komiteto raštas Kieszkowskiui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 43; 1939 01 20 Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 44.

61 1937 m., 1938 m. Vileikos seniūno raštai paminklų konservatoriui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 128. L. 32a; B. 228. L. 27, 28; 1931–1937 m. susirašinėjimas dėl buko Marysino gyv., Maladečinos parko, medžių Kazimierzo dvare, Kurzenieco miestelio akmenų, tuopos Radaškonyse, Ostašino riedulio, Ludvinavo k. totorių kapinių akmens, Mažosios Rusiluvkos ažuolų, pušies Mondzino palivarke, Svitežio ežero. *LCVA*. F. 51. Ap. 10. B. 34. L. 24–32, 45–54, 84, 86, 87, 89–94, 108, 111–112, 115, 121, 125, 160–161, 183, 234, 235.

62 Skaičiuojami tik tie nutarimai, kurie paminklais skelbia būtent pačius gamtos objektus, o ne architektūros paminklo aplinką.

63 1939 01 20 Kieszkowskio raštas Gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyriui. *KPCPB*. F. 22. Ap. 1. B. 228. L. 42.

URZĄD WOJEWÓDZKI
NOWOGRÓDZKI
KONSERWATOR

Nr. KS. II.4/182

PRZEDMIOT

Wilno, dn. 25 stycznia 1939 r.

DO WYDZIAŁU KOMUNIKACYJNO-BUDOWLANEGO
NOWOGRÓDZKIEGO URZĘDU WOJEWÓDZKIEGO

w N o w o g r ó d k u

Na podstawie art.3,art.1 i art.2 punkt 7 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r.o opiece nad zabytkami /Dz.U.R.P.Nr.29 poz.265/ i 3 Rozporządzenia Rady Ministrów z dn.23 września 1932 r.o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych będących własnością Państwa /Dz.U.R. P.Nr.89 poz.750/ uznaję za zabytek będącą własnością Państwa a l e j ę b r z o ż o w ą składającą się z 852 brzoź rosnących na przestrzeni od 163 do 180 kilometra wzdłuż traktu Słonim-Nowogródek na terenie gminy Kozłowszczyzna, jako aleję przeszło stuletnią, posiadającą wartość zabytkową.

Decyzja niniejsza - na podstawie art.3 ust.2 wymienionego Rozporządzenia o opiece nad zabytkami i art.87 ust.3 lit. a/ Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r.o postępowaniu administracyjnym /Dz.U.R.P.Nr.36 poz.341/ - ulega natychmiastowemu wykonaniu.

Od decyzji tej służy odwołanie do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w ciągu dni 14 od jej doręczenia.

zał: szkic sytuacyjny alei.

ZA WOJEWODĘ

Witold Kieszkowski
/Witold Kieszkowski/

KONSERWATOR

Taigi paminklų konservatorių akiratyje atsidūrė didžiulės kultūrinio kraštovaizdžio teritorijos, tokios kaip dvarų parkai, Kalvarijų miškas ar Galvės ežero pakrantės.

Atskirų medžių, jų grupių ar parkų, sodų paskelbimas paminklais rėmėsi kultūriniais ir estetiniais motyvais. „Senas ir puikus medis“, „praicitės atminimas“, „turi paminklinę vertę“, „graži ir puiki žalumos salelė“, „vertingi kraštovaizdžiui“, „charakteringas [parko] išplanavimas“ – dažniausiai nurodomi motyvai suteikiant medžiams paminklo statusą (žr. priedus Nr. 1, 2). Analogiški argumentai buvo naudojami skelbiant paminklais architektūros objektus. Medžių kaip kultūros objektų / paminklų traktavimą rodo ir tai, kad jų apsauga įvardyta kultūros paminklų teisės aktuose. O jų atsiradimą teisės aktuose ne mažą dalimi sąlygojo jų artumas architektūros objektams. Kartais medžiai buvo saugomi labai panašiais būdais kaip statiniai: juodasis topolis Radaškonyse (Mala-dečinos pav.) konservuotas apjuosiant kamieną geležiniu žiedu⁶⁴, Mažosios Rusiluvkos (Naugarduko pav.) du ąžuolai – užmūrijant dreves kalkių ir cemento mišiniu⁶⁵.

Kiek kitoks buvo riedulių apsaugos atvejis. Didžiulių akmenų apsaugos klausimas keltas Valstybinės gamtos apsaugos tarybos iniciatyva – kreiptasi į Vidaus reikalų ministeriją ir generalinį paminklų konservatorių. Grėsmę rieduliams kėlė tai, kad jie naudoti statyboms ir kelių tiesimui, ypač tai buvo aktualu pajūrio regione (Gdynės uosto infrastruktūrai) ir rytinėje šalies dalyje. 1931 m. kovo 20 d. Viešojo darbo ministerija išdavė pavaldžioms įstaigoms rekomendaciją (kitur – aplinkraščių Nr. XI-360/31) saugoti didesnius nei 5 m apimties riedulius šiaurinėse vaivadijose ir didesnius nei 3 m likusioje šalyje⁶⁶. Būtent šie du teisiniai dokumentai – 1928 m. paminklų apsaugos įstatymas ir 1931 m. aplinkraštis – laikyti realiu pagrindu riedulių apsaugai⁶⁷. Vis dėlto Vilniaus paminklų konservatoriai minėtu aplinkraščiu nesinaudojo. Riedulių klausimui viešojoje erdvėje atstovavo geologas dr. Stefanus Kreutzas⁶⁸. Jis rėmėsi moksliniais argumentais, kad šie objektai yra įdomūs mineralogijos požiūriu ir gali daug atskleisti apie ledyno slinkimo kelią ir pan.⁶⁹ Paminklų konservatorių nutarimuose, suteikiant rieduliams paminklo statusą, buvo motyvuojama jų geologine verte.

Valstybinė gamtos apsaugos taryba planavo parengti Lenkijos riedulių, kuriems reikalinga apsauga, registrą ir kreiptis į Tikybių ir valstybinio švietimo ministeriją, kad ši pavestų Generaliniam paminklų konservatoriui paskelbti tuos riedulius paminklais

64 1935 m. susirašinėjimas dėl Radaškonių topolio. *LCVA*. F. 51. Ap. 10. B. 34. L. 157–163.

65 1931 m., 1932 m. susirašinėjimas dėl Mažosios Rusiluvkos ąžuolų. *LCVA*. F. 51. Ap. 10. B. 34. L. 214, 215, 229, 234.

66 Szafer, W. Ustawy, rozporządzenia i zarządzenia władz państwowych. *Kwartalny Biuletyn Informacyjny*. 1931. Nr. 1: 2.

67 Głowińska, A. Materiały do inwentarza zabytkowych głazów narzutowych w Polsce. *Ochrona Przyrody*. 1932. Rocznik 12: 81.

68 Gamtos apsaugos tarybos skyriaus posėdžių ataskaitos. *Ochrona Przyrody*. 1930. Rocznik 10: 181, 185, 186; Gamtos apsaugos tarybos veiklos ataskaita, skyriaus posėdžių ataskaitos. *Ochrona Przyrody*. 1931. Rocznik 11: 140, 145, 146, 149, 164, 218–219.

69 Kreutz, S. *Ochrona przyrody nieożywionej. Skarby Przyrody i ich ochrona*. Pod red. W. Szafera. Warszawa, 1932: 223–225, 244–246.

pagal 1928 m. paminklų apsaugos įstatymą. Buvo parengta ir išplatinta riedulių inventorizavimo anketa⁷⁰. Tam tikslui Tikybų ir valstybinio švietimo ministerija skyrė mokslinę stipendiją metams⁷¹. 1932 m. publikuoti pirmieji rezultatai⁷². Sąrašė atsidūrė 65 rieduliai, kurie buvo saugomi (savininko noru, paminklų konservatoriaus nutarimu ar kitu būdu). Iš viso tuo metu turėta duomenų apie 336 riedulius⁷³. Dideliu saugomų riedulių skaičiumi Lenkijoje išsiskyrė Pamaro vaivadija. Į pirmą sąrašą pateko du Naugarduko vaivadijos rieduliai, o Vilniaus vaivadijoje kokiu nors būdu saugomų riedulių nerasta⁷⁴.

Riedulių inventorizavimo klausimas pasiekė ir Vilniaus vaivadiją. Tokią informaciją apie Vilniaus apylinkės riedulius rinko W. Rewieńska⁷⁵. Valstybinės gamtos apsaugos tarybos atstovo Maladečinoje Jano Warzecho iniciatyva Maladečinos pavieto seniūnas 1931 m. birželio 24 d. išleido aplinkrašį, kuriuo valsčių įstaigoms pavesta inventorizuoti didesnius nei 4 m apimties riedulius, todėl buvo surinkta „labai vertingos medžiagos“⁷⁶. Greičiausiai šiais rieduliais rūpinosi girininkija ar seniūnija, nes 1933 m. paminklais paskelbti tik Kurzenieco miestelio rieduliai. Kiti rieduliai paminklais paskelbti gerokai vėliau – apie 1937 m. (žr. priedą Nr. 1).

Išvados

Gamtos paminklų apsauga, vykdyta paminklų konservatorių Vilniaus paminklų apsaugos apskrityje, atitiko šalies tendencijas, tai buvo dėsningas reiškinys to laiko Lenkijos ir Europos kontekste. Gamtos apsauga (Europoje) kūrėsi kaip kultūrinis fenomenas, artimai susijęs su paminklosauga. Gamtos kultūrinės reikšmės, tautinės ar regioninės prasmės buvo gyvos ir aktualios žmogui XX a. pirmojoje pusėje, o gamtos objektų kaip gamtos paminklų apsaugos modelis veikė ne vienoje šalyje. Be to, Vilniuje ir Lenkijoje, nesant gamtos apsaugos įstatymo, o vėliau jam neveikiant, gamtos kultūrinių reikšmių akcentavimą skatino teisinis reguliavimas, nes paminklų globos teisė jiems galiojo tik dėl kultūrinės vertės. Remiantis paminklosaugos sistema,

⁷⁰ 1931 10 28 Valstybinės gamtos apsaugos tarybos anketa apie riedulių inventorizaciją. *LCVA*. F. 51. Ap. 10. B. 34. L. 269–270.

⁷¹ *Ochrona Przyrody*. 1931. Rocznik 11: 133, 145, 146, 149, 164, 218, 219.

⁷² Głowińska, A. Materiały do inwentarza zabytkowych głazów narzutowych w Polsce. *Ochrona Przyrody*. 1932. Rocznik 12: 81–88.

⁷³ Kitus sąrašus planuota spausdinti vėlesniuose *Ochrona Przyrody* numeruose, tačiau jie nepasirodė.

⁷⁴ Nors tame pačiame leidinyje išspausdinta informacija apie Dūkštų riedulį su ženklais, nurodyta, kad juo rūpinasi Valstybinė Vilniaus girininkija (Rewieńska, W. Głaz narzutowy w Dukaszach pod Wilnem. *Ochrona Przyrody*. 1932. Rocznik 12: 179–180).

⁷⁵ Wanda Rewieńska (1897–1942) – geografė, nuo 1930 m. dirbo SBU geografijos katedroje, 1934 m. apsigynė daktaro disertaciją, 1939 m. – habilitaciją, dalyvavo Valstybinės gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyriaus veikloje. Apie riedulių inventorizaciją žr. Rewieńska, W. Głaz narzutowy w Dukaszach pod Wilnem. *Ochrona Przyrody*. 1932. Rocznik 12: 179.

⁷⁶ *Ochrona Przyrody*. 1931. Rocznik 11: 164, 204.

gamta traktuota kaip kultūros / meno paminklas ir vertinta dėl kultūrinių savybių, reikšmių ir sąsajų.

Tikslesniam Vilniaus paminklų konservatorių veiklos gamtosaugos srityje įvertinimui šalies kontekste trūksta tyrimų iš kitų vaivadijų. Viena vertus, paminklų konservatorių veiklos mastas gamtosaugoje iš dalies priklausė nuo visuomenės iniciatyvų, Valstybinės gamtos apsaugos tarybos ir jos atstovų aktyvumo. Šioje srityje Vilniaus kraštas anaipol nepirmavo šalyje, palyginti su kur kas gilesnę gamtosaugos tradiciją turėjusia prūsiska Lenkijos dalimi. Kita vertus, paminklų konservatoriaus globai ir kompetencijai teisiškai priklausiusios gamtos apsaugos (kultūrinis kraštovaizdis, gamtos objektai, kurie buvo paminklo aplinka, pvz., istoriniai parkai ir sodai, seni medžiai) veiklos mastas atitiko bendrą šalies tendenciją. Ežerų įtraukimą į paminklų konservatoriaus domeną – Svitežio ežero pripažinimą paminklu dėl kultūrinės reikšmės ir Galvės ežerą, saugotą kaip Trakų pilių aplinką, – laikytume išskirtiniais atvejais šalyje (nepakanka detalių tyrimų Lenkijos mastu).

Gauta 2022 03 23
Priimta 2022 04 15

Literatūra

1. Dawidowicz, M. System prawny ochrony zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego. *Służby konserwatorskie w dwudziestoleciu międzywojennym: narodziny, organizacja, działalność*. Pod red. K. Guttmejer. Warszawa, 2018: 11–30.
2. Dettloff, P. *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*. Kraków, 2006.
3. Fedorovič, J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920–1939: lenkiško paveldo saugos modelio raiška. *Lietuvos istorijos studijos*. 2012. T. 29: 84–97.
4. Grzywacz, A. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych. *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*. T. I. Red. A. Szujceki. Warszawa, 2006: 285–309.
5. Jepson, P.; Whittaker, R. J. Historie of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values an their Adoption in the Netherlands Indies (Indonesia). *Environment and History*. 2002. 8. No. 2: 129–172.
6. Klimavičiūtė, J. *Botanikos mokslo raida 1919–1943 metais*. Vilnius, 2002.
7. Kowalczykova, A. Konserwator Stanisław Lorentz na Wileńszczyźnie – przyczynek. *Acta Academiae Artium Vilnensis*. T. 29: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*. Sud. V. Jankauskas. Vilnius, 2003: 129–138.
8. Kowalczykova, A. Świtez i inne miejsca. Pamiątki mickiewiczowskie w zagrożeniach. *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza*. 1999. Nr. 12/13: 263–270.
9. Kowalczykova, A. Świtez i inie. Pamiątki Mickiewiczowskie w zagrożeniach. *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX–XX wieku*. Red. T. Bujnicki, A. Romanowski. Kraków, 2000: 149–157.
10. Krzemień, K.; Kłapyta, P.; Gorczyca, E.; Krzemień, P.; Nesteruk, J.; Troll, M. Ochrona przyrody nieożywionej w okresie II Rzeczypospolitej i współcześnie w południowo-wschodniej Polsce i w zachodniej Ukrainie. *Roczniki Bieszczadzkie*. 2019. Nr. 27: 197–231.
11. Kurienė, V. Ką saugojo valstybė Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose 1928–1939 m.? Kultūros paminklų vertinimas ir apskaita. *Lietuvos istorijos studijos*. 2021. T. 47: 30–61.
12. Lekan, T. M. *Imagining the Nation in Nature: Landscape Preservation and German Identity, 1885–1945*. Harvard University Press, 2004.
13. Markevičienė, J. Kultūros paveldo saugos raiška: mokslinės, emocinės ir teisinės prielaidos. *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*. Vilnius, 1998: 271–307.

14. Markevičienė, J. Rytų Lietuvos paminklai. *Kultūros paminklų enciklopedija*. T. II: Rytų Lietuva. Vilnius, 1998: 5–11.
15. Markevičienė, J. Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų. *Kultūrologija*. 2003. Nr. 10: 233–293.
16. Meyer, H. Nature: from protecting regional landscapes to regionalist self-assertion in the age of the global environment. *Regionalism and Modern Europe. Identity Construction and Movements from 1890 to Present Day*. Eds. Xosé M. Núñez Seixas, Eric Storm. Bloomsbury Academic, 2019: 65–82.
17. Moroz-Keczyńska, E.; Keczyński, A.; Libera, P. Kreowanie ochrony przyrody w okresie międzywojennym. *Krajobraz jako dorobek kulturowy*. Pod red. M. Milecka. Liublin, 2015: 163–168.
18. Podolak, M. Ochrona środowiska naturalnego w Polsce. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio K. Politologia. 2001. Vol. 8: 103–118.
19. Pruszyński, J. *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*. T. I. Kraków, 2001.
20. Pruszyński, J. *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*. Warszawa, 1977.
21. Szafer, W. Zarys historii ochrony przyrody w Polsce. *Ochrona przyrody i jej zasobów: problemy i metody: praca zbiorowa*. T. I. Pod red. W. Szafera. Kraków, 1965: 53–123.
22. Szmygin, B. *Kształtowanie koncepcji zabytku doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*. Liublin, 2000.
23. Tarnowska, A. Rozwiązania instytucjonalne w zakresie ochrony przyrody w II RP. *Przegląd prawa ochrony środowiska*. 2014. Nr. 4: 57–81.
24. Wolter, E. Education for ecological bonds with nature and care about its protection in the Republic of Poland in the period between the wars (1918–1939). *Fides et ratio. Porozumiewanie się, dialog, komunikacja. Ujęcie integralne*. 2019. T. 38. Nr. 2: 146–161.
25. Wolter, E. Applications aspects of ecological education in the Second Polish Republic on the example of the yearly „Nature Conservation“. *Spoleczeństwo. Edukacja. Język*. 2020. T. 12: 37–52.

Viktorija Kurienė

The Cultural Dimension of Nature in Heritage Protection in Interwar Vilnius

Summary

The article examines the relationship between the protection of natural and cultural objects (monuments), which has been close since the emergence of these phenomena in the second half of nineteenth century. In interwar Poland, these areas were not completely separated, either ideologically or in practice. On the one hand, the establishment of nature reserves and parks began, in which focus was placed primarily on nature and its interests were central here. The cultural meanings of nature were alive and relevant, natural objects were often viewed, and they were valued as culture objects. The national significance and educational meaning of natural objects/monuments, partly taken over from architectural monuments, was self-evident and, practically, the model of the protection of nature as separate natural monuments operated within the framework of the system of protection of cultural monuments. In the case of Poland, this commonality of the protection of natural and cultural monuments was also due to practical reasons: separate legal and administrative systems of state nature protection failed to be fully implemented.

KEYWORDS: natural monuments, cultural monuments, protection of monuments, Vilnius region, interwar Poland

Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų gamtos objektų, paskelbtų paminklais, registras*, parengtas pagal Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos (*KPCPB*) fonduose (f. 22) saugomus nutarimus. Objekto pripažinimas paminklu reiškė, kad jam suteikiama teisinė apsauga. Šiuose nutarimuose nurodomas objektas, jo adresas, savininkas, motyvas, t. y. kodėl objektas skelbiamas paminklu (charakteringas, retas, tipiškas, mokslinė vertė ir pan.), įstatymo straipsniai, kuriais grindžiamas sprendimas, bei galimybė nutarimą užginčyti. Vilniaus vaivadijoje paminklais paskelbti 33 gamtos objektai, Naugarduko vaivadijoje – 13.

Lentelėse naudojamos santrumpos: pav. – pavietas, gm. – gmina, k. – kaimas. Daugelio mažesnių vietovių, esančių Baltarusijos teritorijoje, rašyba lietuvių k. nėra aiški, todėl skliaustuose nurodoma lenkiška rašyba.

Priedas Nr. 1. Vilniaus vaivadijos gamtos paminklai

Nutarimo data, Nr.	Adresas	Objektas	Motyvas	Nuosavybė	Saugojimo vieta
1933 10 15, AS.II.4/20	Vileikos pav., Kuženico [Kurzeniec] gm., 2 km į ŠV nuo Kuženico miestelio	Trys rieduliai, didžiausias iš jų apylinkės žmonių vadinamas „Komsin akmeniu“	Tipiškas riedulių pavyzdys, charakte- rizuojantis miestelio kraštovaizdį. Su šiais rieduliais yra susijusi miestelio legenda	Stefanja Krasulewicz	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 1
1934 06 28, AS.II.4/92	Breslaujos pav., Jodai [Jody]	Liepų alėja, vedanti iš paminklinių Jodų rūmų į Jodų miestelį	XVIII a. paminkliniam parkui ir miestelio išplanavimui charakteringas liepų alėjos pavyzdys	9 privatūs asmenys	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 167, l. 31
1935 06 22, KS.II.4/113	Maladečinos pav., Radaškonys, parkas prie katalikų bažnyčios	Juodasis topo- lis (apie 30 m aukščio)	Vertingas seno ir puikaus [okazaly] medžio pavyzdys, turintis paminklinę vertę	Katalikų bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 3

* Straipsnio autorės parengtas objektų, paskelbtų paminklais Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose 1931–1939 m., regis-tras pateikiamas disertacijos prieduose: Kurienė, V. Valstybinė kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1922–1939. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2022. Paminklų registro dalis – Vilniaus miesto paminklų registras yra publikuotas: Kurienė, V. Ką saugojo valstybė Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose 1928–1939 m.? Kultūros paminklų vertinimas ir apskaita. *Lietuvos istorijos studijos*. 2021. T. 47: 54–61.

1935 08 09, KS.II.4/114	Vileikos pav., Ilski gm., Kazimiero [Kazimierz] dvaras	Senas ąžuolas ir du seni kadagiai	Seni ir puikūs medžiai, charakteringos išvaizdos, turintys paminklinę vertę	Jan Rodziewicz, Jadwiga Rodziewicz, Stanisław Waśniewski, Maria Lam- prechtowa	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 5
1935 11 22, KS.II.4/118	Vileikos pav., Viazynės senosios unitų kapinės	Topolis (apie 20 m aukščio, maždaug 200 m. senumo)	Senas ir puikus medis, turintys paminklinę vertę	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 16
1935 11 23, KS.II.4/119	Maladečinos pav., Miassoto dvaras, vieškelio Vilnius– Radaškony 137–139 km	Beržų alėja	Vertingos senosios alėjos liekanos vieškelyje Vilnius–Radaškony, turi paminklinę vertę	Leon Tyszyński	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 18
1936 02 11, KS.II.4/120	Maladečinos pav., Maladečina (buvęs Buchovščyznos dvaras)	Parkas apie 1,5 ha [ribos nurodytos plane] kartu su augančiais teritorijoje senais medžiais, ypač senomis liepomis	Vertingas seno parko ir senų medžių paminklas	Andrzej Tyszkiewicz (Užutrakis)	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 20
1936 05 06, KS.II.4/127	Pastovio pav., Hruzdovski gm., Zano kaimas	Sena guoba (senesnė nei 100 m., apie 18 m aukščio)	Senas ir puikus medis, turintis paminklinę vertę	Jan Pisarczyk	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 26
1936 08 19, KS.II.4/133	Ašmenos pav., Smurgainys	Liepų ir klevų alėja klebonijos sode	Seno sodo liekanos prie Radvilų rūmų, turi paminklinę vertę	Katalikų bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 29

1937 03 01, KS.II.4/142	Maladečinos pav., Maladečina, Maladečinos dvaras	Parkas kartu su topolių alė- jos liekanomis, topoliais eilė- mis, medžių salelėmis ir pavienėmis liepomis, kle- vais, ažuolais ir topoliais	Teritorija su senais medžiais yra senojo Oginskių parko liekanos ir susijusi su Napoleono žygio į Maskvą atminimu. Be to, tai yra vieninte- liai seni medžiai Maladečinoje	Chan Nowosadzki	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 207, l. 54
1937 03 03, KS.II.4/143	Vileikos pav., Vyšniavo dvaras	Parko liekanos (ribose, pažymėtose pridedamame plane) kartu su senais medžiais, ypač liepų altana, ir tame parke esančiais Karłowiczių rūmų pamatais	Mieczysława Karol- wicziaus gimimo ir vaikystės gyvenimo vieta. Vertingas parko kraštovaizdis	Jan Borkowski	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 68, l. 16
1937 06 03, KS.II.4/149	Ašmenos pav., Kuceviče gm., vietovė Jadvigova	Granito akmuo (9,25 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Edward Przygodzki	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 47
1937 06 03, KS.II.4/154	Švenčionių pav., Daugėlišio gm., Šiūlėnų k.	Granito akmuo (10,5 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Jakim Derwinis	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 45
1937 06 08, KS.II.4/148	Švenčionių pav., Daugėlišio gm., Dalgedos k.	Rausvo granito akmuo (11 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Anna Bazis	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 60
1937 06 08, KS.II.4/150	Ašmenos pav., Krėvos gm., Kamienicos k.	Granito akmuo (10,5 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Jan Dubienki	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 56

1937 06 08, KS.II.4/151	Švenčionių pav., Zukojnių gm., Petrašiškių [Pietraszyszki] k.	Pilkas gneiso akmuo (11,10 m ap- imties)	Vertingas geologinis paminklas	Franciszk Tribocki	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 63
1937 06 08, KS.II.4/152	Švenčionių pav., Pabradės gm., Bekepurių palivarkas	Pilkas gneiso akmuo (10 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Bojomir Staniewicz	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 65
1937 06 08, KS.II.4/153	Breslaujos pav., Bainos [Bohiń] ežero Horodyšče [Horodyszczce] sala	Vienuolika senų ąžuolų	Vertingi kraštovaizdžiui pamin- kliniai seni medžiai	Elzbieta Mikulic-Ra- decka	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 67
1937 09 14, KS.II.4/155	Ašmenos pav., Salų [Soły] gm., prie Stasino dva- ro stoties	Dvidešimt kelios šimtmetės liepos ir trys seni topoliai	Vertingi kraštovaizdžiui pamin- kliniai seni medžiai	Gabriela Korgowdowa ir Zenon Suryn	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 70
1937 09 15, KS.II.4/156	Vileikos pav., Bohdanovo k.	Staciatikių ka- pinių apželdi- nimas: senos šimtmetės pušys su pavieniais beržais bei tose kapinė- se esančiais Świdówų, Niewiarowic- zių ir Snitko- vų XIX a. vid. antkapiais	Praeities atminimas bei vertingi kraštovaizdžiui pamin- kliniai seni medžiai	Staciatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 73

1937 09 15, KS.II.4/157	Vileikos pav., Kazany k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas: senos 200 m. pušys bei pilkapis dešiniame kapinių kampe su augančia ant jo šimtamete pušimi	Vertinga kraštovaizdžiui puikios žalumos salelė [okazała kępa zieleni] iš paminklinių senų medžių	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 74
1937 09 15, KS.II.4/158	Vileikos pav., Kužmič [Kużmicz] k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas: senos 200 m. pušys su beržais ir eglėmis	Vertinga kraštovaizdžiui graži ir puiki žalumos salelė iš paminklinių senų medžių	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 75
1937 09 15, KS.II.4/160	Vileikos pav., Studzionkų [Studzionki] k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas 100–200 m. pušimis	Vertinga kraštovaizdžiui paminklinių senų medžių salelė	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 76
1937 09 15, KS.II.4/161	Vileikos pav., Žurychų [Żurychy] k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas 100–200 m. pušimis, eglėmis ir beržais bei tose kapinėse esantis Kwiatkiewiczų šeimos XIX a. vid. antkapis	Praeities atminimas bei vertinga kraštovaizdžiui paminklinių senų medžių salelė	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 77

1937 09 15, KS.II.4/162	Vileikos pav., Ostrovo [Ostrow] k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas: 200 m. paminklinės pušys	Vertingi kraštovaizdžiui paminkliniai seni medžiai	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 78
1937 09 15, KS.II.4/163	Vileikos pav., Cyncevič [Cyncewicz] k.	Stačiatikių kapinių apželdinimas: 200–300 m. pušys	Vertingų kraštovaizdžiui paminklinių senų medžių salelė	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 79
1937 10 08, KS.II.4/166	Vileikos pav., Juncevičių dvaras	Salelė [kėpa] miško pušų su pavienėmis eglėmis, vadi- nama ramove [uroczysko] „Girelė“, (1,6 ha), taip pat prie to paties dvaro esantys uosis ir liepa	Vertingi kraštovaizdžiui paminkliniai seni medžiai	Kazimierz Borowski	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 81
1938 09 07, KS.II.4/171	Vileikos pav., Ilski gm., Nova Huta	Stačiatikių kapinių apželdinimas 100–150 m. pušimis (nuo 30 iki 35 m aukščio)	Vertingi kraštovaizdžiui seni ir puikūs medžiai, turintys paminklinę vertę	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 89
1938 10 11, KS.II.4/173	Breslaujos pav., Strusto palivarkas	Granito akmuo (14 m apimties)	Vertingas geologinis paminklas	Jan Alek- sandrowicz	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 92
1938 11 28, KS.II.4/175	Vilniaus-Trakų pav., Paberžės gm., Pociūnų k.	Senos liepos [10] prie tvenkinio	Salelė senų ir puikių medžių, turinčių paminklinę ir kraštovaizdžio vertę	Wacław Godlewski, Kazimierz Masiewicz	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 96

1939 04 20, KS.II.4/184	Maladečinos pav., Krašne [Krašne] gm., 30 m atstu- mu nuo Šviečki [Świeczki] dvaro	Ažuolas (maždaug 500 m., 25 m aukščio)	Senas ir puikus medis, turintis atminimo vertę kaip 1863 m. kovų vieta	Czesław Kurowski	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 112
1939 07 26, KS.II.4/214	Vileikos pav., Kolovicki [Kolo- wicki] gm., Cho- lopki [Cholopki] k. stačiatikių kapinės	Pušis (senesnė nei 300 m.)	Senas medis, taip pat natūralus avilys drevėje [barć] šiandien retai aptinkamame 4 m aukštyje	Stačiatikių bažnyčia	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 115
1939 07 26, KS.II.4/215	Maladečinos pav., Radaškonių gm., Didžiųjų Bakštų [Bakszty-Wielkie] dvaro miškas	Pušis (maždaug 150 m.)	Senas medis, taip pat natūralus avilys drevėje [barć] šiandien retai aptinkamame 10 m aukštyje	Elżbieta Janiszewska	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 117

Priedas Nr. 2. Naugarduko vaivadijos gamtos paminklai

Nutarimo data, Nr.	Adresas	Objektas	Motyvąs	Nuosavybė	Saugojimo vieta
1931 01 30, II.269/30	Naugarduko pav., Piešciankos [Pieszczanka] valda, Svitezio ežeras	Svitezio ežeras (plotas: 172,91 ha), Piešciankos valda prie ežero (plotas: 187,49 ha), paminklo aplinka [beveik 380 ha valstybinio miško ir kitos įvardytos valdos]	Turi kultūrinę vertę dėl sąsajos su A. Mickevičiumi, dėl Svitezio kraštovaizdžio reikšmės romantiz- mo poezijos formavimuisi ir lenkų literatūros istorijai. Turi paminklinę vertę	Jan Puszkarski, Helena Pieniakowa	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 1, l. 47, 48
1932 02 22, AS.II./4-3	Naugarduko pav., Vsielubo [Wsielub] gm., Mažosios Rusiluvkos k. [Mała Rusiłowka]	Du ąžuolai	Senas medis, turintis paminklinę vertę	Piotr Sienkiewicz	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 128, l. 18
1933 10 17, AS.II.4/21	Lydos pav., Eišiškių gm., Kalėsnikų dvaras	Parkas (buvęs kar- melitų vienuolyno sodas) kartu su ketu- riomis senų medžių alėjomis, senojo vienuolyno kiemo teritorija, vienuolyno kapinės su augančiais jose senais medžiais ir paminklais	Charakteringas XVIII a. parko išplanavimo pavyzdys	Olga Titowa	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 185, l. 13
1934 07 11, AS.II.4/102	Naugar- duko pav., Zdženčiolo [Zdzięcioł] gm., prie ke- lio, vedančio iš Sierot- ovščyznos [Siero- towszczyzna] kaimo į Nakryški [Na- kryszki] dvarą	Senas kadagys (aukštis: 6 m 72 cm, kamieno skersmuo: 32 cm)	Puikaus [okazaly] kadagio pavyzdys, turintis pamin- klinę vertę	Valstybė	<i>KPCPB</i> , f. 22, ap. 1, b. 195, l. 3

1934 09 19, AS.II.4/104	Naugarduko pav., Cyrinski [Cyrinški] gm., Karčiovos [Karczowa] k. [prie kelio į Tuchanovičių dvarą]	„Filaretų akmuo“ (4,10 m ilgio; 3,5 m aukščio; 1,9 m pločio)	Vertingas gamtos paminklas, taip pat susijęs su A. Mickevičiaus ir filaretų atminimu	Bazyli Łazarczyk	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 19
1934 09 29, AS.II.4/108	Naugarduko pav., Tuchanovičių dvaras	Parkas (11 ha) kartu su parko išplanavimu, išlikusiais senų pastatų pamatais ir medžiais	Išskirtinai vertingas istorinis ir kultūrinis paminklas, susijęs su A. Mickevičiaus kultu	Valstybė	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 15
1935 08 09, KS.II.4/115	Naugarduko pav., Rajca gm., Mondzino palivarko kirtimas	Sena pušis	Senas ir puikus medis, turintis paminklinę vertę	Stefan Bronowski	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 10
1936 02 11, KS.II.4/121	Naugarduko pav., Cyrinski [Cyrinški] gm., Ostašino gyvenvietė	Riedulys	Turi paminklinę vertę kaip tipiškas vietinio kraštovaizdžio riedulio pavyzdys	Borys Dziemian	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 23
1937 03 03, KS.II.4/144	Naugarduko pav., Marysino gyv.	Senas bukas (250–300 m., daugiau nei 20 m aukščio ir t. t.)	Gražus ir vertingas seno medžio pavyzdys, vienas iš toliausiai ŠV Lenkijoje augančių bukų	Mikolaj Zagórski	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 38a
1937 03 03, KS.II.4/145	Lydos pav., Belohrudas [Białohrud]	Senas ąžuolas (20 m aukščio ir t. t.)	Senas ir puikus ąžuolas, retas krašto augmenijos pavyzdys	Ambrož Konstrowicki	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 41
1938 10 07, KS.II.4/172	Naugarduko pav., Zdženčiolo [Zdzięcioł] gm., Venzovieco [Więzowiec] k.	104 m. maumedis [auga prie cerkvės]	Senas ir puikus medis, turintis paminklinę vertę	Staciatikių bažnyčia	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 86
1939 01 25, KS.II.4/182	Slanimo pav., Kozlovščyznos [Kozłowszczyzna] gm.	852 beržų alėja išilgai vieškelio Slanimas–Naugardukas, nuo 163 km iki 180 km	Šimtametė alėja, turinti paminklinę vertę	Valstybė	KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 103